

УДК 101.2

Узунова Н. Д.

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

ЧУЖИЙ ЯК АНТИ-ІНТЕРПРЕТАТОР (ЗА ЮЛІЄЮ КРИСТЕВОЮ)

В статті досліджується можливість розгляду поезики як теорії інтерпретації на основі ідей французьких мислителів Цветана Тодорова та Юлії Кристєвої; виводиться та актуалізується поняття Чужого на основі розробки проблеми «об'єктного слова» дотично до експлікації сенсу літературного тексту; розглядається сутність читача як Чужого з точки зору самоусунення інтерпретації сенсу літературного твору за умов зникання тексту.

Ключові слова: Чужий (Etranger), теорія інтерпретації, прочитання, текст, інтертекст, літературний твір.

В статье исследуется возможность рассмотрения поэтики как теории интерпретации на основании идей французских мыслителей Цветана Тодорова и Юлии Кристевой; выводится и актуализируется понятие Чужого на основании разработки проблемы «объектного слова» применительно к экспликации смысла литературного текста; рассматривается сущность читателя как Чужого с точки зрения самоустранения интерпретации смысла литературного произведения в условиях исчезновения текста.

Ключевые слова: Чужой (Etranger), теория интерпретации, прочтение, текст, интертекст, литературное произведение.

In the article the possibility of researching poetics as a theory of interpretation based on ideas of French thinkers Tsvetan Todorov and Juliya Kristeva is investigated; the concept of Stranger based on «the object word's» problem applied to the explication of the meaning of a literary text is concluded and actualized; essence of the reader as a Stranger in terms of selfelimination of interpretation of the literary work's meaning in a disappearance of the text is considered.

Keywords: Stranger (Etranger), theory of interpretation, reading, artwork, text, intertext, reading-writing.

Текст, що має художню форму, – явище більш ніж невизначене у тому плані, що не існує єдиного підходу, який викриває його сутність, як і сутність процесу прочитання. У даному дослідженні ми розглянемо один з таких підходів у зв'язку з проблемою виходу за межі тексту взагалі у тому сенсі, в якому є прийнятною інтерпретація (в особі Чужого (Etranger), в першу чергу). Локальна *актуальність* полягає у розширенні сфери міждисциплінарних досліджень, у даному випадку таких, що виходять на стик поетико-лінгвістичних та герменевтичних пошуків. В історико-філософському контексті витоки проблеми багато в чому сходять до діяльності «формальної школи» (Якобсон Р. О., Шкловський В. Б.), тартутсько-московської школи лінгвістики (головним чином, Лотман М. Ю.), лінгво-семіотичних побудов Бахтіна М. М. (на рівні актуалізації поняття «чужого слова» паралельно з Лотманом М. Ю.), з одної сторони. З іншої, – до кола проблем французького структуралізму. Проте вже учениця Р. Барта, Ю. Кристєва, у критиці формалізма, що є подібною поглядам ще одного французького філософа болгарського походження Цв. Тодорова, формалізма, у своєму розумінні прочитання та поезики взагалі (як замкнутості у полілогічному одиничному, що інтерпретує в умовах зникання тексту) виходить за межі структуралістських штудій.

Звідси *новизна* статті полягає у тому, що ми спробуємо підійти до неуніверсальності та герметизму результату процесу прочитання не на рівні структури літературного твору, а з точки зору безпосередньо читаючого (у його модусі Чужого). На відміну від досліджень у вітчизняній філософії в області класичної герменевтики подібний аналіз не є явищем, яке фундаментально теоретично розроблене, тобто воно виявляє низький *ступінь розробки*. Отже, *мета* статті – отримання і теоретичне обґрунтування висновків, що стверджують непроникність відносно інтерпретації сенсу тексту (художнього) для Чужого і, таким чином, герметизм, відштовхуючись від певних ідей Ю. Кристєвої. Поставлена мета передбачає конкретні *задачі*: виявити можливість злиття теорії інтерпретації та структурно-лінгвістичного підходу в межах поезики у розумінні Цв. Тодорова та Ю. Кристєвої; у даному ключі вказати на

основи, що обумовлюють процес прочитання (в першу чергу, Чужим); обґрунтувати можливість, виходячи з цього, феномену інтерпретації, що сама себе руйнує.

Отже, ми виходимо з тієї гіпотези, що можлива подвійність поглядів у розумінні поетики як такої. З одного боку, це виявлення загальних законів, що дозволяють розглядати певний ряд літературних текстів з точки зору структурних (у тому числі, фонологічних, граматичних, композиційних, семіотичних) параметрів. З іншого ж, оскільки сам сенс у першому випадку залишається закритим, бо сприймається як дещо другорядне, – безпосереднє схоплення укладеного у тексті концепту, пере-опис (можливий як коментар, критика, тлумачення).

Проте Цв. Тодоров у невеликій праці «Поетика» приходиться до думки про те, що можливе руйнування кордонів між «інтерпретацією» та «наукою», якщо сконцентруватися на властивостях того особливого типу висловлювань, яким є літературний текст (*discours litteraire*), [9, с. 41] стверджуючи таким чином, що відношення між поетикою та «інтерпретацією» (що полягає у «спостереженні» над реальним твором) є відношенням доповнення [9, с. 42-43]. Але по суті це значить, що ми завжди повинні будемо ототожнювати сенс з деякою варіюючою зовнішньою структурою тексту. Виходячи з цього, якщо сенс (яким би чином він не був організований) залишається зовнішнім відносно до читаючого, до самого інтерпретатора, – необхідно буде припускати наявність ще однієї описової структури і так до нескінченності.

В цьому плані Ю. Крістева, без сумнів, просувається далі, стверджуючи, що предметом аналізу літературних текстів є співвіднесеність суб'єкта з власним дискурсом (перед-суб'єкт, що занурений у дискурс) [2, с. 22], тобто як висновок – «література» представляє інтерес лише оскільки вона розглядається під кутом зору неможливості її зведення до об'єкта нормативної лінгвістики (до кодифікованого денотативного слова) [4, с. 65].

Отже, від зовнішніх значень тексту ми переходимо до припущення початкової наявності сенсу, що звершується при прочитанні, не потребуючи інших структур для пояснення, як це було у першому випадку. По суті таким чином усувається дихотомія «інтерпретація»/«лінійне дешифрування», за умови розгляду літературного тексту як особистісного дискурсу. Саме поетика, представлена у такій формі, абсолютно реалізує проект Цв. Тодорова відносно злиття «інтерпретації», сутність якої, за його думкою, полягає у маніфестації твору як експлікації укладеного сенсу, та певного зовнішнього по відношенню до сенсу дешифрування уособлених одиниць тексту, тобто як реалізації проекту за умови деструктуралізації художнього тексту.

Тут і виникає питання, яким чином, виходячи з викладеного вище, є можливим процес прочитання, на чому він базується? Ми спробуємо розвинути деякі вже існуючі міркування, допустивши як мінімум два варіанти прочитання художньої оповіді на основі понять «пряме слово»/«об'єктне слово», запропонованих (вслід за Бахтіним М. М.) Ю. Крістєвою:

1. «Пряме слово» супроводжується, з нашої точки зору, іманентним текстом прочитанням (оповідь очевидця, прерогативою якої являються елітарні (на рівні ідеологем) «Я»-висловлювання; це перегортання (пере-прочитання) сенсу художнього тексту, що вказує на домінуюче на ґрунті постедіпових ремінісценцій). При розгортанні діахронного «Я»-висловлювання спостерігається, у свою чергу, двоваріантність процесу відношення до інфінітиву:

- політематична оповідь в оповіді, що характеризується нестабільністю, подрібненням фабули і стильових компонентів та їх легкозамінністю (за умови збереження єдності сенсу) таким чином, що сегменти розміщуються за принципом анафори;

- цілісність сенсу розщеплюється на малу кількість партикулярних значень, не дивлячись на збереження фабули висловлювання та монотематичності; у даному випадку діє принцип варіаційності, опосередкований мобільністю значень, в межах випадкових текстових вузлів.

2. «Об'єктне слово» складає умови маніфестації тексту (оповідь художнього тексту від першої особи, яка певним чином артикулює, а отже, – являє себе через відсторонені координати (значення) первісного сенсу – це завжди погано координований гротеск, поглинаюча простота, що зривається у порожнечу, тому що інфінітив перестає бути іманентним тому, хто читає, він постійно висковзує за його межі).

З точки розу оповіді від першої особи («об'єктного слова») Ю. Крістева розрізняє три форми прочитання як відсторонення від інфінітиву:

- стилізація – це мовленнєва діяльність, в межах якої оповідач-читач рухається вслід вже існуючій фабулі, що включає передзадані розуміння; проте цей рух робить умовною вихідну ситуацію, позбавляючи власного вихідного значення;

- імітація – прийняття зовнішньої, у генезі чужорідної оповіді за дійсну основу, що призводить до нескінченного повтору;

- пародія: подібна імітації, але відрізняється введенням в оповідь прямо протилежних значень (тобто не просто переказ, а незгода з висловленим об'єктом, якого, в кінцевому рахунку, не існує, і в ту ж чергу – відсутність можливості перейти до інших моделей), що значною мірою релятивізує будь-яке висловлювання [6, с. 174-175].

Сприйнятий (прочитаний) таким чином (мається на увазі саме другий випадок) організований нелінійний простір літературного твору має можливість тривати тільки в одиничному, кожному одиничному з множини, що постійно пере-грає різноманітні історичні ролі, тобто по суті має певний релятивний сенс тільки для і в межах одиничного, оскільки універсальний критерій самоусувається разом з усуненням сенсу як іманентного читачеві. Це з одного боку. З іншого, – будь-який сенс (авторський чи то сенс висловлювань як самостійних дискурсів) залишається непрочитаним, хіба що переписаним, переповіданим, що зводить Читача у статус Чужого, якого Ю. Крістева у книзі «Сили жаху: есе про відразу» порівнює з невтомним творцем, намагання якого марні, адже він є пов'язаним із псевдооб'єктом [5 с. 43]: він читає, промовляє, маніфестує, але дарма, бо в кінцевому рахунку – пародіює, імітує, стилізує початкові значення. І нічого більше.

До речі, в даному контексті треба відмітити, що класична герменевтика (як теорія інтерпретації), хоча й взагалі не базується на подібних висновках, але тим не менш дозволяє П. Рікеру у його постановці проблеми Чужого (як чужинця, чужоземця) відмітити відносно європейської культури, що «наша пам'ять сама собі чужа (у зв'язку з ре інтерпретацією старозавітних сюжетів) <...> виходячи з цього ми всі чужинці» [11, с. 269], проте він (П. Рікер) не розглядає Чужого як специфічний випадок у сфері художньої літератури. [див.: 11]

Цілком доречним, переходячи до третьої поставленої задачі, буде питання: чому тільки пародія, імітація, стилізація?

З нашої точки зору, Чужий опиняється у ситуації вирваності з умов аксіологічної упередженості (це головна небезпека, що підстерігає дослідника при зведенні в поетиці теорії «інтерпретації» та уявлень щодо зовнішніх структур художнього тексту, яке виявляє наявність феномену непрочитаності) – чужинець за примусом. Поза усталеними координатами Чужий (Etranger) стає точкою зяання, тишею, що неодмінно зобов'язана прочитувати та проговорювати. Та як може існувати дещо, що є несприйнятим, тобто сам сенс? Вочевидь, ні в якій формі існувати не може. Тому можливими є лише проєкції одиничного з множини оточуючої «Візантії».

Позааксіологічне одиничне, що готове, що жадає виробляти модуляції, не спроможне вхопитися за стійку константу – канон, який можна наражати на обмін, оборот. Позааксіологічне – відсторонене від ідеологеми, не здібне до свідомого використання варіації як основного засобу вираження та конструювання. І тут ми приходимо до парадоксального висновку: коли зіштовхуються у генезі різноманітні мови – вони залишаються абсолютно чужими, виникає тільки туга за Річчю, що закута в художню форму та явлена через неї. Початок прочитання пов'язаний з виштовхуванням зі стерильності материнського інфінітиву. Він (інфінітив) – жест, метрична пульсація інтроспективного сенсу, що триває на стадії первинної – нарцисичної – ідентифікації, тобто передує безпосередньо вплетенню у матерію допустимих значень.

Отже, генеза читача-оповідача у модусі Чужого – це болісний вибір неприйняття поза материнського інфінітиву, що взагалі призводить до герметизації когнітивних потреб, свого роду криптолалії та «матеревбивству», в кінцевому рахунку, – приговорювання власної порожнечі, що відчужує тілесність на рівні сенсу. Адже, як відмічає Ю. Крістева: «Імпульси (тобто певна система еквівалентностей) належать матеріальній речовині (alamatiere), являючись стільки ж виключно біологічним, наскільки відсилають до розрізнення біологічного та

символічного (*le biologique et le symbolique*) в діалектиці тілесної сигніфікації, введеної в художню практику» [10, с. 151-152].

Але у нашому випадку відбувається позбавлення, винесене за дужки сенсу тілесності, що ще більше посилює проблему неможливості прочитання.

Відсутність подібної діалектики призводить до розриву когнітивних зв'язків не тільки з Річчю, але і з самим собою як сутністю тілесною. З цього слідує, з одного боку, інфернальна спрямованість до інфінітивної первинності, до непроникливості означуваних, з іншого – акт занурення в текст обертається у нескінченне виправдання, наповнення порожнечі, що виникла на місці «вбитої матері». Інтертекст, який стверджує Ю. Крістева (як пермутація інших текстів, де перехрещуються та нейтралізують одне одного декілька висловлювань, взятих з різних текстів [1, с. 136]) – самоперегортання, самотретування для Чужого, оскільки процес «читання-письма» виключає будь-який можливий вектор зовні.

Проекція не має значимості для іншого читача. Тому сенс інфінітиву попередньо повинен існувати як певного роду відсутність, перспектива втрати, момент, в якому згасає екран. Батьківщиною «мандрівника, що заблукав» є порожня ніша. Відсутність неможливо викривити, означити, розкласти чи розширити. Відсутність – з малою вірогідністю досягнена ціль, що потребує блукань. Знак же (якщо розглянути під кутом зору семіотики) – сигнал, що розтікається (якщо його сприймати в контексті прочитання у формі відриву від інфінітиву), він робить проекцію релятивною, мінливою, несутнісною. Тут ми приходимо до констатації ще одного парадоксального явища: відсутності як відсутності тексту. Це знов підштовхує нас до необхідності розрізнення самого процесу розуміння художнього тексту:

- часове тривання, в межах розуміння якого знак є темпоральним, його можна схопити та виміряти його тривалість; знищивши простір, він живе часом [7, с. 95], тобто сенс можливий як дещо, що зберігається, дещо, пов'язане з особою читача як «пряме слово»;

- маніфестація, що виключає топологічну визначеність, а отже, – асоціює значимість з відчуженою фрустрованою тілесністю нагромаджених випадкових описів, – це прерогатива «об'єктного слова», в межах якого «Чужинець витворює нову думку про щастя. Це встановлене, присутнє, інколи цілком певне щастя усвідомлює, однак, свою скороминущість <...> Дивне щастя чужинця полягає у тому, щоб утримати цю вічність, яка втікає, чи цю одвічну перехідність» [3, с. 11]. Але чужими не стають завдяки спробам самоосмислення. Чужість наздоганяє зовні, раптово, змушуючи прокинутись у країні мови, не чуваної раніше.

Чужий пародіює, стилізує, імітує, проте завжди залишається у власних кордонах, тобто по суті формує проекцію сенсу літературного твору. Ця проекція – сторона відразливого в її творці, проектування бажання – руйнуючого, суцільно руйнуючого, направлено на ворожу, відчужену тілесність.

Та з іншого боку, – прочитання і приговорювання ним – це шлях від інфінітиву, через умовне «вбивство матері» (безпосередньо Ю. Крістева використовує дане поняття виключно до жіночої лінії художнього твору, стверджуючи, що подібний «афект», як результат «негативного нарцисизму», спрямовано завжди на іншого (у зв'язку з пароксизмом горя у середині самого себе), щоб замінити його (іншого) порожнечею [8, с. 64]; але стверджуючи втрату тілесності-підґрунтя (у тому і є парадокс Ю. Крістевої, на якому ми акцентуємо увагу), тобто становлячи андрогінність, неможливо розглядати даний «афект» виключно в межах уявлень Ю. Крістевої) до шизоїдної безосновності та невиправданості. По суті інтерпретація можлива тільки на рівні поверхні літературного тексту, але це призводить до її ж (інтерпретації) самоусунення – чим детальніше текст інтерпретується (коментується, тлумачиться), тим більше він позбавляється сенсу, позбавляється просторовості, стає відчуженим. В кінцевому рахунку, текст перестає бути необхідним елементом розгортання дискурсу Чужого – той, хто читає, залишається один на один з незліченною кількістю незлитних та недо-зрозумілих голосів, що пересікаються.

Таким чином, ми робимо *висновок*, який полягає у тому, що первинно, у генезі, якщо спробувати зблизити дане Цв. Тодоровим поняття інтерпретації як експлікації сенсу певного літературного твору, що має за ціль максимально точне повторення [9, с. 38], та процес пошуку точних законів лінгвістичними та семіотичними методами поза обґрунтуванням наявності структури твору як чогось зовнішнього (з чим ми стикаємось у Ю. Крістевої), то з необхідністю виникає проблема читача як Чужого (феномен якого не досліджувався ні у класичній теорії

інтерпретації, ні у структуралізмі Франції) на рівні неможливості повного прочитання «об'єктного слова» за умов постійного продовження тлумачення. Отже, процес інтерпретації художнього тексту сам себе руйнує, усуває, оскільки в його (процесу інтерпретації) ході укладаються тільки пусті проєкції сенсу Чужим, що створює ефект непроникності до тих пір, доки текст взагалі перестає бути суттєвим як певне нагадування про тілесність, дещо іманентне, дещо, що має сенс.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кристева Ю. Закритий текст / Ю. Кристева ; [пер. с фр.] // Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 656 с.
2. Кристева Ю. Разрушение поэтики / Ю. Кристева ; [пер. с фр.] // Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 656 с.
3. Кристева Ю. Самі собі чужі / Ю. Кристева ; [перекл. с фр.]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 264 с.
4. Кристева Ю. Семиотика: критическая наука и / или критика науки / Ю. Кристева ; [пер. с фр.] // Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 656 с.
5. Кристева Ю. Силы ужала: эссе об отвращении / Ю. Кристева ; [пер. с фр.]. – СПб. : Алетейя, 2003. – 256 с.
6. Кристева Ю. Слово, диалог и роман / Ю. Кристева ; [пер. с фр.] // Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 656 с.
7. Кристева Ю. Смысл и мода / Ю. Кристева ; [пер. с фр.] // Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 656 с.
8. Кристева Ю. Черное солнце. Депрессия и меланхолия / Ю. Кристева ; [пер. с фр.]. – М. : Когито-Центр, 2010. – 292 с.
9. Тодоров Цв. Поэтика / Цв. Тодоров ; [пер. с фр.] // Структурализм: «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 37-113.
10. Kristeva J. La révolution du langage poétique: L'avantgarde à la fin du XIX siècle, Lautréamont et Mallarmé / Julia Kristeva. – Paris : Editions du Seuil, 1974. – 633 p.
11. Ricoeur P. La condition d'étranger / P. Ricoeur // La pence Ricoeur. – Paris: Editions Esprit, 2006. – pp. 264-275.